

کودکان آنلاین در قرنطینه پاندمی کرونا

ظهور پاندمی کووید ۱۹ سبب افزایش میزان استفاده از فضای مجازی در میان همه گروه‌های سنی از جمله کودکان شده است، این وضعیت در شرایطی رخ داده است که همه کودکان دانش و مهارت لازم برای حفظ امنیت خود در اینترنت را ندارند و به گفته یونیسف میلیون‌ها کودک در معرض خطر آنلاین () قرار گرفته‌اند.

ظهور پاندمی کووید ۱۹ سبب افزایش میزان استفاده از فضای مجازی در میان همه گروه‌های سنی از جمله کودکان شده است، کودکان زیادی در سراسر دنیا در این روزها از پنجره گشوده اینترنت به زیست خود ادامه می‌دهند اما واکنش والدین به این شرایط چیست؟ آیا از میزان استفاده کودکانشان از رسانه‌های دیجیتال در دوران کرونا احساس بدی دارند؟ آیا درباره مصرف رسانه‌ای کودکانشان دچار سردگمی شده‌اند؟ آیا شرایط پیش آمده را مقطعی ارزیابی می‌کنند؟ می‌توان حدس زد که والدین در پاسخگویی به این سوالات دچار تناقض می‌شوند، مصرف رسانه‌ای کودکان همیشه جزو دغدغه‌ها بوده و ظهور فضای مجازی با ویژگی‌های خاص خود این دغدغه و نگرانی را بیش از پیش برجسته ساخته است. چرا که پیش از این خطرها و آسیب‌ها مکان‌مند بودند اما در حال حاضر فضای بی‌زمان و بی‌مکان مجازی دامنه و شدت خطرات را بسیار گسترده‌تر ساخته و خصوصا در مورد کودکان سبب ایجاد اضطراب در والدین شده است. از یک سو آموزه‌های تحقیقاتی ده‌های اخیر از والدین می‌خواهد که میزان استفاده کودکانشان را کنترل کنند و از سویی دیگر در پی تعطیلی مدارس و آموزشگاه‌ها در دوران قرنطینه والدین برای آموزش، سرگرمی و حفظ ارتباطات اجتماعی فرزندانشان به فضای مجازی پناه برده‌اند. این وضعیت در شرایطی رخ داده است که همه کودکان دانش و مهارت لازم برای حفظ امنیت خود در اینترنت را ندارند و به گفته یونیسف میلیون‌ها کودک در معرض خطر آنلاین () قرار گرفته‌اند. سوال این است که چه باید کرد؟

سازمان جهانی یونیسف در شرایط کرونا به چهار گروه (دولت‌ها، صنایع ارتباطی، مدارس و والدین) مرتبط با کودکان توصیه‌هایی ارائه کرده است (۱):

دولت‌ها، کرونا و کودکان: یونیسف از دولت‌ها خواسته است که سرویس‌ها و خدمات حفاظت از کودکان را افزایش دهند تا از فعالیت و دسترسی آنها در طول این همه‌گیری اطمینان حاصل کنند. بخش‌های بهداشت، آموزش و خدمات اجتماعی بر روی تاثیرات کووید ۱۹ بر بهزیستی کودکان (-) از جمله خطرات آنلاین کار کنند و آگاهی و ابتکارات آموزشی درباره امنیت آنلاین کودکان را افزایش دهند. همچنین اطمینان حاصل کنند که ارائه‌کنندگان خدمات اجتماعی، مدارس، والدین و فرزندان از مکانیسم‌های گزارش‌دهی محلی آگاه هستند و شماره‌های تماس راهنما و اضطراری را در اختیار دارند.

مروری بر تلاش‌های کشورهای توسعه‌یافته در این زمینه نشان می‌دهد که این کشورها طی بیست سال گذشته مطالعات گسترده‌ای در این زمینه داشته‌اند و داشتن توصیف‌های دقیق از وضعیت استفاده کودکان در گروه‌های سنی مختلف توانسته به آنها در زمینه سیاستگذاری کمک کند، این کشورها با اتکا بر مطالعات، تحقیقات و حتی پروژه‌های طولی در حوزه مصرف فضای مجازی برای کودکان توانسته‌اند اسناد بالادستی در جهت تامین اینترنت امن برای کودکان را تنظیم کنند، روندی که به نام سیاستگذاری مبتنی بر شواهد (-) شناخته می‌شود.

در ایران نیز وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات ایران در آبان‌ماه ۱۳۹۶، پیش‌نویس سند حمایتی و برنامه اقدام توسعه خدمات فضای مجازی کودکان و نوجوانان را منتشر کرده است و پیش از این نیز در فروردین‌ماه ۱۳۹۴ طرح توسعه فضای مجازی سالم، مفید و ایمن با هدف تولید و توزیع محتوا و خدمات سالم، مفید و ایمن مورد نیاز و همچنین ممانعت از نشر محتوا و خدمات مضر و ناسالم و نایمن توسط شورای عالی فضای مجازی ابلاغ شده است. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی نیز با ایجاد مرکز توسعه فناوری اطلاعات و رسانه‌های دیجیتال به انتشار اسنادی از تجربه دیگر کشورها پیرامون مساله کودک و فضای مجازی دست زده است، همچون انتشار ترجمه کتاب فناوریها و روش‌های حفاظت از کودکان برخط (۱۳۹۶) که گزارش کمیسیون حفاظت از کودکان برخط به کنگره ایالات متحده است.

وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات نیز طرح حمایت از توسعه خدمات فضای مجازی کودک را ایجاد و دنبال می‌کند. این طرح هدف اصلی خود را توسعه تولید محتوای کودکان در فضای مجازی و ایجاد بستری سالم برای رشد و تعالی کودک می‌داند و سازوکارهای نظارت بر اپراتورها و شرکت‌های ارائه دهنده خدمات اینترنت را در اختیار دارد. همچنین این طرح آرشیوی از اسناد و فعالیت‌های انجام شده را گردآوری کرده و گزارش مطالعه میدانی در توسعه خدمات فضای مجازی کودک و نوجوان (۱۳۹۶) را منتشر کرده و اسنادی پیرامون حمایت از کودکان در دیگر کشورها را ترجمه و به صورت آنلاین ارائه داده است (۲).

این تلاش‌ها نشان از دغدغه تامین اینترنت امن برای کودکان در میان سیاستگذاران کشور دارد اما این دست سیاستگذاری‌ها را می‌توان سیاستگذاری فارغ از شواهد (-) یا سیاستگذاری شهودی نامید. چرا؟ به این دلیل که تاکنون مطالعات معدودی در زمینه مصرف رسانه‌ای کودکان ایرانی انجام شده است. اغلب پژوهش‌های انجام شده اگر رویکرد رسانه‌هراسی نداشته باشند، به دنبال ارائه راهبردها و شیوه‌های کاربردی ارتقا سواد رسانه‌ای به عنوان مفهومی پرکاربرد در ادبیات دانشگاهی و پژوهشی ایران هستند. به هر حال پایه و اساس سیاستگذاری تصویری روشن از مصرف رسانه‌ای کودکان در ایران است که در حال حاضر وجود ندارد.

صنایع ارتباطی، کودکان و کرونا: یونیسف از صنایع فناوری ارتباطات شامل پلتفرم‌های شبکه‌های اجتماعی خواسته اطمینان حاصل کنند که پلتفرم‌های آنلاین اقدامات ایمنی و محافظتی و به ویژه ابزارهای یادگیری مجازی را افزایش داده و آنها را به وضوح در اختیار مربیان، والدین و فرزندان قرار داده‌اند. همچنین این سازمان خواسته است دسترسی به سرویس‌ها و خدمات مرتبط با امنیت کودکان ترویج و تسهیل شود، سیاست‌های تعدیل استاندارد () تامین‌کننده حقوق

کودکان تدوین شود، اقدامات محافظتی و در عین حال نوآورانه به کار گرفته شود و دسترسی کودکان محروم خانواده‌های کم درآمد به اینترنت فراهم شود.

شرکت‌های حوزه صنایع فناوری ارتباطات شامل شرکت‌های نرم‌افزار، اپلیکیشن (برنامه‌های کاربردی) و توسعه‌دهندگان بازی ()، اپراتورهای موبایل، شرکت‌های ارائه‌کننده خدمات اینترنتی ()، موتورهای جستجو و شبکه‌های اجتماعی هستند که بایستی به گونه‌ای عمل کنند که حقوق کودکان تامین و امنیت آنلاین آنها تضمین شود.

والدین که تا پیش از این مطمئن از ارتباط کودکانشان با همسالان در مهدکودک‌ها، مدارس و سایر مکان‌های عمومی بوده‌اند پس از همه‌گیری بیماری کووید ۱۹ به دنبال حفظ روابط اجتماعی کودکانشان از طریق شبکه‌های اجتماعی هستند. استفاده کودکان از شبکه‌های اجتماعی بزرگسالان با دور زدن قوانین مرتبط با سال تولد کودکان انجام می‌شود، چنین تجاربی سبب شده است تا در سطح جهانی شبکه‌های اجتماعی خاص کودکان از جمله گروم سوشال، فان لالا و موارد دیگر () تاسیس شوند که امکان همراهی و نظارت والدین بر روابط اجتماعی کودکان را نیز فراهم می‌کنند. پیش از این شرکت‌هایی همچون فیس‌بوک نیز تلاش کرده‌اند تا با معرفی امکاناتی مانند پیام‌رسان کودکان فضای مناسبی را برای کودکان فراهم آورند. پیام‌رسان کودکان فیس‌بوک امکان ارسال پیام کوتاه و گفتگوی تصویری با دوستان و خانواده مورد تایید والدین را فراهم می‌کند و ویژگی‌های سرگرم‌کننده‌ای مانند برجسب‌های دیجیتالی و ماسک‌های متحرک دارد (۳). به طور کلی این برنامه‌ها به والدین امکان کنترل و نظارت بر تعاملات فرزندانشان را می‌دهند مانند اینکه مخاطبین فرزندان خود را مرور و مدیریت کنند و از فعالیت‌های آنلاین کودکان‌شان مطلع باشند.

در ایران نیز قدم‌هایی در این زمینه برداشته شده است از جمله اینکه اوایل سال ۱۳۹۲ اخباری مبنی بر رونمایی از شبکه اجتماعی‌ای با عنوان نی‌نی فیس توسط شرکت ارتباط پویای راسپینا منتشر شد، گروه هدف این شبکه کودکان کوچک‌تر از ۱۳ سال بود، البته در حال حاضر آنچه در دسترس است تنها اخبار مربوط به طرح این شبکه اجتماعی است. علاوه بر این دو شرکت ایرانسل و همراه اول سیم‌کارت دانش‌آموزی ارائه کرده‌اند. سیم‌کارت کودکان و نوجوانان شرکت ایرانسل امکان ایجاد نظارت و محدودیت‌های استفاده کودکان از اینترنت، تماس و پیامک را برای والدین فراهم می‌کند و سایت‌های قابل دسترسی برای کودکان را محدود می‌سازد. همچنین با استفاده از اپلیکیشنی به نام فرزند من می‌توان استفاده کودکان از تلفن همراه را از راه دور کنترل کرد. همراه اول نیز سیم‌کارت انارستان و درسا را برای دانش‌آموزان ارائه کرده است.

مدارس، کودکان و کرونا: سازمان یونیسف از مدارس خواسته است سیاست‌های حفاظتی فعلی خود را ارتقا دهند تا با واقعیت‌های یادگیری از خانه مطابقت یابد، رفتارهای مناسب آنلاین را ترویج و نظارت کنند و اطمینان یابند که کودکان به خدمات مشاوره‌ای مدرسه دسترسی دارند.

فضای مجازی تا پیش از همه‌گیری کووید ۱۹ بخش نادیده انگاشته شده و حتی می‌توان گفت طرد شده نظام آموزش و

پرورش کشور بود و تاسیس مدارس الکترونیکی در وزارت آموزش و پرورش نیز در بستر ایجاد عدالت آموزشی و دسترسی دانش‌آموزان عشایری و مناطق محروم به آموزش مطرح بود، اما در شرایط کنونی حیات کارکردی آموزش و پرورش در گرو انطباق با شرایط جدید است و در مدت چند ماه پایانی سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸ پویش آموزش تعطیل نیست توسط وزارت آموزش و پرورش راه‌اندازی شد؛ اما بایستی در نظر داشت که علاوه بر نیاز به امکانات فنی برای استفاده از آموزش آنلاین، اصولاً آموزش در بستر آنلاین ویژگی‌ها و مشخصات خاصی دارد که تغییر و سیال بودن نقش‌ها یکی از مهم‌ترین آنهاست، چرا که مرز قطعی و مشخصی میان دو نقش یاددهنده و یادگیرنده در آموزش آنلاین وجود ندارد و این به معنای نیاز به تغییر رویکردهای آموزشی در آموزش و پرورش کشور است.

والدین، کودکان و کرونا: یونیسف از والدین نیز خواسته است که اطمینان حاصل کنند که دستگاه‌های در دسترس کودکان به جدیدترین ورژن‌های نرم‌افزاری و برنامه‌های ضد ویروس مجهز هستند، با کودکانشان گفتگوی آزاد و دوستانه درباره چگونگی ارتباط با سایرین در زمان اتصال به اینترنت داشته باشند، قوانینی درباره چگونگی، زمان و مکان استفاده از اینترنت با موافقت و همراهی کودکان وضع کنند، نسبت به علائم استرس و پریشانی کودکان که ممکن است ناشی از فعالیت‌های آنلاین آنها باشد هوشیار باشند و نهایتاً اینکه با سیاست‌های مدرسه و مکانیسم‌های گزارش دهی محلی آشنایی داشته و تعدادی از دفترچه‌های حمایتی و خطوط تلفن اضطراری را داشته باشند.

آنچه دستورالعمل یونیسف از والدین می‌خواهد همان نقش مدیریت و تنظیم‌گری والدین () است که در ادبیات رشته ارتباطات ذیل مفهوم میانجیگری () قرار می‌گیرد. مطالعه درباره میانجیگری والدین در زمینه مصرف رسانه‌ای نخستین بار در زمینه استفاده کودکان از تلویزیون مورد استفاده قرار گرفت و پس از آن بحث و نقد پیرامون مفهوم میانجی‌گری در مطالعات رسانه و کودک افزایش یافت. میانجی‌گری طیفی از ایجاد ممنوعیت در دسترسی به صفحات مضر، نظارت در کاربری، کاربری فعال میان والدین و کودک تا تسهیل‌گری در هدایت به صفحات مفید را شامل می‌شود. این راهبردها برای گروه‌های سنی و در زمینه‌های فرهنگی مختلف تاحدی متفاوت است. والدین باید بتوانند ضمن احترام به آزادی انتخاب کودک و نوجوان قادر به کنترل و نظارت بر فعالیت‌های آنلاین آنها باشند.

در حال حاضر طرح‌های مهمی چون کودک آنلاین اتحادیه اروپا اطلاعات کاملی در مورد شیوه‌های میانجیگری والدین در کشورهای مورد مطالعه در اختیار قرار می‌دهند و برخی از کشورهای خارج از اتحادیه اروپا مانند ترکیه نیز انجام شده است. انجام این دسته طرح‌ها امکان برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری بهتر را فراهم می‌سازد. اما متأسفانه به پژوهشی که با رویکرد میانجی‌گری والدین مصرف فضای مجازی کودک در ایران را مورد مطالعه قرار دهد، نمی‌توان اشاره کرد؛ البته پژوهش‌هایی در مورد نقش سواد رسانه‌ای والدین و مصرف رسانه‌ای وجود دارد که تعداد آنها نیاز بسیار محدود است. اطلاع از واقعیت شیوه‌های میانجیگری والدین می‌تواند به سیاست‌گذاران حوزه کودک و رسانه کمک شایانی کند.

جمع‌بندی: مصرف فضای مجازی توسط کودکان، تامین امنیت کودکان و دور نگه داشتن آنها از آسیب‌های فضای مجازی به عنوان دغدغه پیش از کرونا وجود داشت و پس از کرونا برجسته شد. پاندمی کووید ۱۹ نشان داد که آشنایی با اینترنت نیاز کودکان برای زندگی دیجیتال () و حیات کنونی آنها است. در این مسیر بایستی نگرش‌های متمایل به حذف فضای مجازی را کنار گذاشت، چرا که دنیای بدون خطر نامطلوب است و کودکان بایستی یاد بگیرند که گنجایش خطرات محاسبه شده را داشته باشند و تا آنجا که ممکن است عواقب آن را برطرف سازند. همچنین بایستی میان ارزیابی خطر و ارزیابی مزایای اینترنت تجزیه و تحلیل درستی داشت، اگر کودک بخواهد از آسیب جلوگیری کند، باید تقریباً از تمام فعالیت‌های برخط خودداری کند، حال که حذف زیست دیجیتال کودکان و شاید محدودسازی زیاد آن ممکن نیست، باید به تغییر رویکردها اندیشید. همچون تغییرهای ذکر شده در زیر:

تغییر سیاستگذاری شهودی به سیاستگذاری مبتنی بر شواهد: برنامه‌ریزی و سیاستگذاری برای بهزیستی کودکان در فضای مجازی نیازمند داشتن توصیف دقیق از مصرف رسانه‌ای کودکان است، تامین امنیت کودکان و دور نگه داشتن آنها از آسیب‌های فضای مجازی به عنوان مهم‌ترین دغدغه بدون در دسترسی به توصیفی از وضع موجود امکان‌پذیر نیست.

تغییر رویکرد دولت‌محور به رویکرد مشارکتی: با تغییر محیط رسانه‌ای، دولت‌ها قادر نیستند همچون گذشته نقش تنظیم‌گری خود را مستقل و بدون در نظر گرفتن دیگر ذینفعان و بازیگران اصلی انجام دهند و لذا شرکت‌های خصوصی و والدین نقش مهمی در فرایند تصمیم‌سازی دارند.

تغییر رویکرد منفعل آموزشی به رویکرد فعال آموزشی: آموزش در فضای مجازی نیازمند تغییر نگرش‌های پایه‌ای و کنونی در نظام آموزش و پرورش است. رویکرد حذفی نظام آموزش به اینترنت سبب بی‌برنامگی و آشفتگی در دوران قرنطینه شد و نشان داد که نمی‌توان صورت مساله را پاک کرد و زیست فضای مجازی کودکان را نادیده گرفت بلکه باید سیاستگذاری آموزشی و تربیتی متناسب با رسانه‌های جدید را در دستور کار قرار داد.

پانوشتها

۲. ۱۷۱۰/.../://:

۳. پیام‌رسان‌های کودکان مخالفانی نیز دارد که اینگونه امکانات را مختل کننده فرایند تکامل مهارت‌های ارتباطی کودکان می‌دانند.